

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ *)

Ἡ τ ο ι

ΤΟ ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΝΔΡΟΝ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ ΚΑΙ
Ο ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΝ ΙΚΟΝΙΟΥ ΣΥΓΓΕΝΙΚΟΣ ΑΥΤΟΥ ΔΕΣΜΟΣ

ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΜΠΟΝΗ, Δ^{ΡΟΣ} Θ. ΚΑΙ Φ.

ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΝ ΤΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙV.

ΤΑ ΤΕΚΝΑ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΑΙ ΝΟΝΝΗΣ

Τὸ εὐσεβὲς ζεύγος Γρηγορίου καὶ Νόννης ἐν ἀρχῇ μὲν ἐστερεῖτο τέκνων, διὸ καὶ συνεχῶς ἐκέλευε τὸν Θεὸν ν' ἀποκτήσῃ τέκνα. Ὁ Γρηγόριος πολλάκις ἐν τοῖς Ἐπισὶν αὐτοῦ ἀναφέρει τὰς ἐκείνας τῶν γονέων αὐτοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς μητρὸς του πρὸς τὸν Κύριον διὰ τὴν ἀπόκτησιν τέκνων. Τέλος ἡ «ὀψιτόκος Σάρρα» ἔτεκεν ἐν ἔτει 329 τὸ πρῶτον αὐτῆς τέκνον, ἦτοι τὸν Γρηγόριον, ὃν συμφώνως πρὸς τὴν δοθεῖσαν πρότερον ὑπόσχεσιν ὑπ' αὐτῆς, ἀφιέρωσε γεννηθέντα τῷ Θεῷ¹. Μετὰ δὲ τὸν Γρηγόριον ἐγεν-

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 451.

1. Ὁ θεῖος Γρηγόριος πλεισταχοῦ τῶν ἔργων του καὶ ἰδίᾳ τῶν Ἐπισῶν του ἀναφέρει τὴν ἀπὸ Θεοῦ, κατόπιν ἐκετηρίων εὐχῶν τῆς μητρὸς του, ἀπόκτησιν τέκνων ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ ζεύγους Νόννης καὶ Γρηγορίου πατρὸς. Οὕτως ἐν τῷ Ἐπει ΜΕ' (Migne, PG 37, 1367) στ. 197 ταῦτα λέγει:

«Αὐτὰρ ἐμοὶ Χριστὸς περιώσιον εὐχος ὁπάσων,
Πρῶτα μὲν εὐξαμένη νεόθεν ἐκ κραδῆς
Μητέρι δῶρον ἔδωκε, καὶ ἐκ τοκέων ὑπέδεκτο
Δῶρον, ἐπεὶ τέκνου φέρτερον οὐδὲν ἔχον
Ἐν πᾶσι κτεάτεσσιν· ἔπειτα δὲ θεῖον ἔρωτα
Φάσμασιν ἐννουχίσις σάφρονος ἦκε βίον».

Τὴν ἰδίαν γέννησιν ὡς ἐξῆς περιγράφει ἡ τοῦ Γρηγορίου μοῦσα ἐν Ἐπει ΙΑ'
(Migne, PG 37, 1034/5) στ. 68 ἐ :

«Αὕτη ποθοῦσα παιδὸς ἀρῆνεος γόνον
Ἴδειν ἐν οἴκῳ, πρᾶγμά γ' ὃν πολλοῖς φίλον
Θεῷ προσωμίλησε, καὶ δεῖται πόθου
Τυχεῖν· ἐπεὶ δ' ἦν δυστάθετος τὴν φρένα.
Δῶρον δίδωσιν ὃν περ ἠξίου λαβεῖν,
Καὶ τὴν δόσιν φθάνουσα τῇ προθυμίᾳ

νήθησαν αὐτοῖς δύο ἕτερα τέκνα, ἡ Γοργονία ἢ τὸ Γοργόνιον καὶ ὁ
Καϊσάριος.

Καὶ τοίνυν εὐχῆς οὐχ ἁμαρτάνει φίλης,
 Ἄλλ' ἤκεν αὐτῇ δεξιὸν προοίμιον,
 Ὅψις, σκιάν φέρουσα τῶν αἰτουμένων.
 Ἐμὸν γὰρ εἶδος ἐμφανῶς παρίσταται,
 Καὶ κλῆσις ἥδ' ἦν ἔργον ἢ νυκτὸς χάρις.
 Ἐγὼ γὰρ αὐτοῖς γένοιμ', εἰ μὲν ἄξιος
 Εὐχῆς, τὸ δῶρον τοῦ δωδωκῶτος Θεοῦ·
 Εἰ δ' ὦν ἀπεικτός, τῆς ἐμῆς ἁμαρτίας.
 Οὕτω μὲν οὖν παρήλθον εἰς τοῦτον βίον,
 Πηλῶ κερασθεῖς, φεῦ τάλας! καὶ συνθέσει,
 ὕψ' ὦν κρατούμεθ', ἢ κρατούμεν ὦν μόγις·
 Πλήν παντὸς ἀρῆαβῶνα καλλίστου λαβῶν
 Τὴν γέννα αὐτῆν· οὐ γὰρ ἀχαριστεῖν θέμις).

Ἡ εὐσεβεστάτη Νόννα διακαῶς ποθοῦσα τὴν ἀπόκτησιν τέκνου ἐκέλευεν
 ἀδιαλείπτως τὸν Κύριον, ὑποσχομένη ν' ἀφιερῶσθαι αὐτὸ εἰς Αὐτόν. Ὁ Γρηγόριος
 καὶ τοῦτο ψάλλει ἐν τῷ Ἐπει του Α' (Migne, PG 37, 1001/3) στ. 424/50:

»Σοὶ (δηλ. τῷ Θεῷ) δὲ μ' ἀπὸ σπλάγγων μήτηρ ἀνέθηκε φέρουσα

Ἡματι τῷ, ὅτε κοῦρον εἰς ἐπὶ γούνασι θεῖναι

Παῖδα ποθεῖς ἱερῆς Ἀννης ἐμμύησαστο φωνῆν·

«Κοῦρον ἐγὼ μὲν ἴδοιμι, σὺ δ' ἔρκκος ἐντὸς ἔργοις,

Χριστὴ ἀναξ, ὠδίνος ἐμῆς ἐριθηλέα καρπὸν».

Εἶπε· Θεὸς δ' ἐπένευσας, ὁ δ' ἔσπετο θεῖος ὄνειρος
 Οὐνομα μητρί φέρων, μετέπειτα δὲ κοῦρον ἔδωκας.

Ἡ δὲ με σοῖς ἱεροῖσι νέον ἀνέθηκε Σαμουήλ,

Εἶ ποτ' ἔην. Νῦν δ' αὐτ' ἐναρίθμὸς εἰμι βεβήλοις

Ἡλεῖ σοῦ θεράποντος ἀγακλέος υἱεῖσι μάργοις,

Οἱ θυσίαις καθαρῆσιν ἐπέχρασαν ἄφροσι θυμῷ,

Χερσὶν ἐφαπτόμενοι θεῶν ἴχνησι λεβήτων·

Τοῦγεκα καὶ χαλεπῆς κύρσαν βιότοιον τελευτῆς.

Ἄλλ' ἢ γ' ἐλπωρῆσιν ἀμείνοσι μοῖραν ἔνειμε

Σοὶ τεκῶν, Βίβλοισι δ' ἐμὰς χέρας ἤγγισε θεαίας,

Καὶ μ' ἀγαπαζομένη, τοίῳ προσεφώνεε μύθῳ

«Ἡδὴ τις φίλον υἷα θεόδοτον ἤγαγε βωμῷ,

Σπεύδοντ' εἰς θυσίην ἱερῆιον, ἐσθλὸν ἄριστος.

Σά ῥ' ἄς ὀψιτόκοιο γόνον, ὄριζαν τε γενέθλης,

Ἦν ἐλπίς ἐχάρασσαν, ὑποσχεσίη τε κύδιμος Ἰσαά·

Αὐτὰρ ἐγὼ ζῶν σε Θεῷ γέρας, ὥσπερ ὑπέστην,

Δωροῦμαι. Σὺ δέ μοι μητρὸς τελέσειας ἐέλωρ,

Ἡ τέκον εὐξαμένη σε, καὶ εὐχομαι εἶναι ἄριστον.

Τοῦτον ἐγὼ σοὶ πλοῦτον, ἐμὸν τέκος, ἐσθλὸν ὀπάξω

Ἐνθάδε καὶ μετέπειτα. Τὰ ὕστατα πολλὸν ἀρείω».

Μητρὸς μὲν πόθος οὗτος. Ἐγὰ δ' ὑπέειξα πόθοισι».

Πρβ. καὶ ἐρμηνεῖαν τοῦ ἀνωτέρω Ἐπους ὑπὸ Κοσμά τοῦ Ἱεροσολυμίτου ἐν
 Migne, PG 38, 353/5.

1. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος

Περὶ τοῦ βίου, τῆς δράσεως καὶ τῶν ἔργων τοῦ μεγάλου τούτου φωστῆρος τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας νὰ διαλάβωμεν ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατόν, διότι θ' ἀπαιτεῖτο δοκῶδες σύγγραμμα διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν. Τὴν πλουσίαν περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφίαν εὐρίσκει τις ἀνέτως εἰς τὰ συλλογικὰ πατρολογικὰ συγγράμματα καὶ δὴ καὶ εἰς τὰς Πατρολογίας: Otto Bardenhewer, *Geschichte der alkirchlichen Literatur*. Freiburg i. Br. 1912 III, 162/88. Δ. Μπαλάνου, *Πατρολογία*. Ἀθήναι 1930 σ. 304/20. B. Altaner, *Patrologie*. Freiburg i. Br. 1938 σ. 185/8. B. Altaner, *Patrologia*. Traduzione delle Benedettine del Monastero di S. Paolo in Sorrento riveduta dal dott. sac. S. Mattéi. aggiornatá e corretta dall' autore. Torino—Roma, Marietti 1940. Λίαν ἀξιόλογοι εἶναι καὶ αἱ εἰσαγωγαὶ τῶν ἐκδόσεων τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου ὑπὸ τῶν Ch. Clémencet (Paris 1778) καὶ D. A. B. Caillau (Paris 1840), αἵτινες ἀνετυπώθησαν παρὰ Migne, PG 35—38. Ἴδε ἐπίσης Christ—Schmid—Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur*. München 1924° II, 2, 1413/20. Ἀφθονον ὄλικόν προσφέρουν ὁμοίως καὶ αἱ θεολογικαὶ Ἐγκυκλοπαιδεῖαι καὶ τὰ Λεξικά. Ἐλληνιστὶ γεγραμμένην μονογραφίαν περὶ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου ἔχομεν τοῦ Βασιλείου Ἀγχιάλου (μετέπειτα οἰκουμ. Πατριάρχου Βασιλείου Γ' († 1929)), περὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου μελέτη. Ἀθήναι 1903 (Βιβλ. Μαρασλῆ).

2. Καισάριος

Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ Καισάριος ἦτο τὸ τρίτον τέκνον τοῦ Γρηγορίου καὶ τῆς Νόννης. Ἐξεπαιδεύθη ἐν Ἀλέξανδρείᾳ. Ἐλθὼν εἰς Κων)πολιν ἤσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱατροῦ. Τόση ἦτο ἡ φήμη αὐτοῦ, ὥστε προσελήφθη ὡς ἱατρὸς τῶν Ἀνακτόρων. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Γρηγόριος, μετὰ τὸ πέρασ τῶν σπουδῶν ἐν Ἀθήναις, διελθὼν περὶ τὸ 359/60 ἐκ Κων)πόλεως παρέλαβε καὶ τὸν Καισάριον καὶ ὁμοῦ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῶν πατρίδα, τὴν Ναζιανζόν, πλησίον τῶν γονέων καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτῶν Γοργονίας. Ὁ Καισάριος μετ' ὀλίγον ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κων)πολιν, προσληφθεὶς καὶ πάλιν ὡς ἱατρὸς τῆς Αὔλης. Τὴν θέσιν ταύτην διετήρησε καὶ μετὰ τὴν ἀνάρρησιν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆ 2 Δ)βρίου 361 ἔτους τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου. Τοῦτο προεκάλεσε ἄφατον θλίψιν εἰς τοὺς γονεῖς καὶ ἀδελφοὺς τοῦ Καισαρίου, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸν Γρηγόριον, ὅστις καὶ ἀπέστειλεν αὐτῷ τότε τὴν ὑπ' ἀρ. Ζ' ἐπιτιμητικὴν ἐπιστολὴν του,

1. Migne, PG 35, 764: Ἐπιτάφιος εἰς Καισάριον (Λόγος 7,8).

μεστήν σοφῶν διδαγμάτων καὶ ἀνταξίαν τοῦ φρονήματος ἐνὸς μεγάλου χριστιανοῦ ἀνδρός, οἷος ὁ Γρηγόριος. Ἔχει δ' αὕτη ὡς ἐξῆς¹:

» Ἰκανῶς ἠρυσθηρίασαμεν ἐπὶ σοί· τὸ γὰρ ὅτι ἐλυπήθημεν, τί χρὴ γράφειν, τῷ γε πάντων μάλιστα πεπεισμένῳ; Ἴνα γὰρ μὴ τὰ ἡμέτερα λέγωμεν, μηδὲ ὄσης ἀθυμίας ἐνέπλησεν ἡμᾶς ἢ περὶ σέ φήμη, δὸς δὲ εἰπεῖν καὶ δέους, ἐβουλόμην, εἴ πως οἶόν τε ἦν, παρεῖναι σε τοῖς τῶν ἄλλων λόγοις, οἰκείων τε ὁμοίως καὶ ξένων, τῶν ὅπως οὖν γνωρίμων ἡμῖν, ἀλλ' οὖν χριστιανῶν, οὓς περὶ σοῦ τε καὶ ἡμῶν λέγουσι, οὐχ οἱ μὲν, οἱ δὲ οὐ, ἀλλὰ πάντες ἐξῆς ὁμοίως, ἐπειδὴ καὶ προθυμότερον ἐν τοῖς ἄλλοτριῶις ἢ τοῖς οἰκείοις φιλοσοφοῦσιν ἀνθρώποι. Ὡσπερ ἄλλη τις μελέτη γέγονεν αὐτοῖς ταῦτα τὰ δῆματα. Νῦν μὲν υἷὸν ἐπισκόπου στρατεύεσθαι, νῦν δὲ ὀρέγεσθαι τῆς ἐξωθεν δυναστείας καὶ δόξης, νῦν δὲ ἠττάσθαι χρημάτων (δπότε κοινὸν ἀνῆπται πῦρ, καὶ τὸν περὶ ψυχῆς δρόμον τρέχουσιν ἀνθρώποι) ἀλλ' οὐχι μίαν ἠγεῖσθαι καὶ δόξαν, καὶ ἀσφάλειαν, καὶ εὐπορίαν, τὸ γενναίως ἴστασθαι πρὸς τὸν καιρὸν, καὶ ὅτι πορρωτάτω ποιεῖν ἑαυτὸν παντὸς ἄγους τε καὶ μιάσματος. Πῶς δ' ἂν ἄλλον νοσητήσειεν ὁ ἐπίσκοπος, μὴ παρασυρῆναι τῷ καιρῷ, μηδὲ τοῖς εἰδώλοις συναναφύρεσθαι; Πῶς δ' ἂν τοῖς ἄλλο τι πλημμελοῦσιν ἐπιτιμήσειεν, αὐτὸς ἀφ' ἐστίας τὴν παρρησίαν οὐκ ἔχων; Ταῦτα καθ' ἑκάστην ἀκούοντας ἡμᾶς τὴν ἡμέραν, καὶ ἔτι πλείω τούτων καὶ χαλεπώτερα, τῶν μὲν καὶ διὰ φιλίαν λεγόντων ἴσως, τῶν δὲ καὶ διὰ δυσμένειαν ἐπιτιθεμένων, πῶς οἶει δοκεῖσθαι καὶ τίνας ἔχειν ψυχᾶς ἀνθρώπους τῷ Θεῷ προθεμένους δουλεύειν, καὶ πρὸς τὰς μελλούσας ὁρᾶν ἐλπίδας μόνον ἀγαθὸν κρίνοντας; Τὸν μὲν οὖν κύριον τὸν πατέρα ἡμῶν πάνυ δυσφοροῦντα τὰ πρὸς τὴν ἀκοήν, καὶ πρὸς τὸν βίον αὐτὸν ἀπαγορευόντα, ὁπσοῦν αὐτὸς παραμυθεῖσθαι καὶ ψυχαγωγῶ, τὴν σὴν ἐγγνώμενος γνώμην, καὶ πείθων ὅτι οὐχ ὑπομενεῖς ἔτι πλείον λυπεῖν ἡμᾶς. Τὴν δὲ κυρίαν τὴν μητέρα, εἰ πύθοιτό τι τῶν κατὰ σέ (μέχρι γὰρ τοῦ νῦν τέως ἀπεκρουσάμεθα πολλαῖς ἐπινοίαις), οἷου καὶ παντελῶς ἀπαραμύθητον ἔξιν τὸ πάθος, ὡς γυναικᾶ τε οὔσαν μικρόψυχον, καὶ ἄλλως διὰ τὸ λίαν εὐλαβές, μετριάξειν περὶ τὰ τοιαῦτα οὐ δυναμένην. Εἰ μὲν οὖν τινα καὶ σεαυτοῦ καὶ ἡμῶν ποιῆ λόγον, βούλευσαι τι βέλτιον καὶ ἀσφαλέστερον. Πάντως γὰρ καὶ τὰ ἐνταῦθα πρὸς ἐλευθέριον διαγωγὴν αὐτάρκη, τῷ γε μὴ λίαν ἀπλήστω, μηδὲ ἀμέτρῳ περὶ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ πλείονος. Ἀλλὰ καὶ τοῦ καταστάσεώς σε τυχεῖν οὐκ ὁρῶ τίνα καιρὸν ἀναμενοῦμεν, τὸν νῦν ἑάσαντες. Εἰ δὲ τῆς αὐτῆς ἔχη γνώμης, καὶ μικρὰ πάντα σοι πρὸς τὴν ἰδίαν δομήν, ἄλλο μὲν οὐδὲν εἰπεῖν βούλομαι δυσχερές· τοσοῦτον δὲ προλέγω καὶ διαμαρτύρομαι, ὅτι δυοῖν ἀνάγκη θάτερον, ἢ γνήσιον μένοντα Χριστιανὸν τὴν ἀτιμοτάτην αὐτοῦ τετάχθαι, καὶ πράττειν ἀναξίως καὶ σεαυτοῦ καὶ τῶν ἐλπίδων ἢ τῆς

τιμῆς ἐφιέμενον, περὶ τὰ καιριώτερα βλάπτεσθαι, τοῦ καπνοῦ γὰρ μετέχοντα, εἰ καὶ μὴ τοῦ πυρός».

Τὸ πλήρες πικρίας γράμμα τοῦτο τοῦ θείου Γρηγορίου εἶναι ἅμα τεκμήριον τῆς εἰσέτι ὑφισταμένης διαμάχης χριστιανισμοῦ καὶ εἰδωλολατρίας καὶ ἀποδεικνύει πόσον οἱ χριστινοὶ εἶχοντο στεργῶς τῶν ἀρχῶν αὐτῶν καὶ ἀπέφενυγον τὰς ἔξωθεν ἐπικρίσεις, πόσον βαρὺ δ' ἔξ ἄλλου παραπτώμα ἐθεώρουν τὴν μετὰ τῶν ἐθνικῶν καὶ δὴ καὶ τῶν χριστιανομάχων ἰσχυρῶν διαβίωσιν. Ὁ Καισάριος, ἀνατραφεὶς χριστιανοπρεπῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπηρεασθῆ ἐπὶ τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ χριστιανομάχου αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ, ὥστε νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς παροτρύνσεις, ἂν μὴ καὶ πείσεις αὐτοῦ πρὸς ἀπόρνησιν τῆς χριστιανικῆς αἰδοῦ πίστεως, ἧς στεργῶς εἶχετο. Κατόπιν τούτου ἠναγκάσθη ν' ἀποχωρήσῃ τῆς ἐν τῇ Αὐλῇ θέσεώς του καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ οἴκαδε. Ἀλλὰ καὶ πάλιν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, ἐν ἔτει 363 ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Βυζαντινὴν πρωτεύουσιν. Ἐπὶ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος (364-378) καὶ Οὐαλεντινιανοῦ (364-375) ὁ Καισάριος διωρίσθη «ἐπιμελητὴς θησαυρῶν καὶ ταμίας τῶν δημοσίων χρημάτων» ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας¹. Σωθεὶς ὡς ἐκ θαύματος ἐκ τοῦ ἐν Νικαίᾳ ἐπισυμβάντος τὸ 368 καταστρεπτικοῦ σεισμοῦ, «ὃς δὴ χαλεπώτατος τῶν πώποτε μνημονευομένων γεγονέναι λέγεται», ἀπέθανεν ἐκ νόσου ἐν Βιθυνίᾳ μετ' οὐ πολὺ, ἦτοι τὸ 368 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 369 ἔτους, ὡς ἡ ὑπ' ἀριθ. ΚΘ' ἐπιστολὴ «Τῷ Σωφρονίῳ ἐπάρχῳ» ἐπισταλεῖσα δεικνύει². Ὁ Καισάριος θανὼν, φαίνεται ἱκανῆν περιουσίαν ὅτι κατέλιπεν. Ὁ Γρηγόριος ἐν τῷ Ἐπιταφίῳ λόγῳ του πρὸς τὸν Καισάριον³ ὁμιλεῖ καὶ περὶ γάμου τοῦ Καισαρίου, ἀλλ' οὕτω συνεσκιασμένως ὑπὸ τοῦ δηγορικοῦ ὕφους, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἂν ὄντως συνεζεύχθη ὁ Καισάριος. Πάντως ἐκ τοῦ βίου τοῦ Γρηγορίου⁴ φαίνεται ὅτι ὁ Καισάριος ἀπεβίωσεν ἄνευ τέκνων καὶ ἐπομένως ἡ περιουσία αὐτοῦ ἔδει κατὰ τὰ τότε θέσμιμα νὰ περιέλθῃ τῷ πατρὶ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ θάνατος συνέβη εἰς τὴν ξένην, ὅτε ὁ Καισάριος δημόσιον λειτουργήμα ἤσκει, πολλοὶ ἐπεχείρησάν νὰ θέσωσι χεῖρα ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ Καισαρίου, ὅπερ πλεῖστα ὄσα παρέσχε τοῖς οἰκείοις

1. Migne, PG 35, 261

2. Migne PG 37, 64/5.

3. Migne, PG 35, 764: «Ἡ πόλις δὲ ἦν τὸ Βυζάντιον, ἡ νῦν προκαθεζομένη τῆς Εὐρώπης πόλις, ἐν ἣ τοσοῦτον Καισάριος κλέος οὐ πολλοῦ χρόνου διελθόντος ἠνέγκατο, ὥστε δημοσίας τιμὰς αὐτῷ καὶ γάμον τῶν εὐδοκίμων, καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς μετουσίαν προτεθῆναι, καὶ πρὸς βασιλεῖα πρεσβείαν σταλῆναι, τὸν μέγαν ἀπὸ κοινοῦ δόγματος, τὴν πρώτην πόλιν τῷ πρώτῳ λογίῳ κοσμηθῆναι τε καὶ τιμηθῆναι (εἰ τι μέλλειν αὐτῷ τοῦ πρώτου ἀληθῶς εἶναι, καὶ τῆς ἐπωνυμίας ἀξίαν), καὶ τοῦτο προστεθῆναι πᾶσι τοῖς ὑπὲρ αὐτῆς διηγῆμασι, τῷ Καισαρίῳ καλλωπίζεσθαι, καὶ ἱατρῷ καὶ οἰκῆτορι».

4. Migne, PG 35, 261.

αὐτοῦ¹. Τὴν μωσιταίαν καὶ ὑπὲρ τῶν οἰκείων εὐμένειαν ἐξαίτεται ὁ Γρηγόριος ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Σωφρόνιον, τὸν ἔπαρχον Κων)πόλεως, τὸν στενὸν τοῦ Καισαρίου φίλον χρηματίσαντα. Ἔχει δὲ ἡ ἐπιστολὴ αὕτη οὕτως :

«Ὅρας οἶα τὰ ἡμέτερα, καὶ ὅπως κύκλος τῶν ἀνθρωπίνων περιτρέχει πραγμάτων· νῦν μὲν τῶν, νῦν δὲ τῶν ἀνθούτων καὶ ἀπανθούτων, καὶ οὔτ^ε τοῦ εὖ πράττειν ἐστῶντος ἡμῖν, οὔτε τοῦ δυστυχεῖν, ὃ δὴ λέγουσιν, ἀλλὰ ἐλάχιστα μετακινουμένου καὶ μεταπίπτοντος, ὡς αὔραις εἶναι μᾶλλον πιστεύειν, καὶ γραμμασι τῆς καθ' ὕδατος, ἢ ἀνθρώπων εὐμερῆα. Τίνος ἔνεκεν ; ἔμοι δοκεῖ, ἵνα τὸ ἐν τούτοις ἄστατον καὶ ἀνώμαλον θεωροῦντες, μᾶλλον τι προστρέχωμεν τῷ Θεῷ, καὶ τῷ μέλλοντι, καὶ τινα ποιώμεθα καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἐπιμέλειαν, βραχέα τῶν σκιῶν καὶ τῶν ὄνειράτων φροντίζοντες. Ἄλλὰ πόθεν ἡμῖν ὁ λόγος ; οὐ γὰρ εἰκὴ ταῦτα φιλοσοφῶ, οὐδὲ διακενή καλλωπίζομαι.

Ἦν ποτε τῶν οὐκ ἀφανῶν καὶ ὁ σὸς Καισάριος, εἰ δὲ μὴ ὡς ἀδελφὸς ἀπατώμαι, καὶ τῶν λίαν ἐπιφανῶν, γνώριμος μὲν ἐπὶ παιδείουσι, καλοκαγαθία δὲ ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς, λαμπρὸς δὲ φίλων περιουσία, ὧν πρῶτον ἐν πρῶτοις σέ τε καὶ τὴν σὴν εὐγένειαν ὑπάρχειν αὐτῷ αὐτὸς τε ἐφρόνει, καὶ ἡμᾶς ἔλειθε. Τὰ μὲν δὴ παλαιὰ ταῦτα, καὶ τὰ πλείω παρὰ σεαυτοῦ προσθήσεις, τιμῶν αὐτῷ ἐπιτάφια· καὶ ὁ φύσει πάντες ἔχομεν ἀνθρώποι, μᾶλλον τι τῷ ἀπελθόντι χαριζόμενος. Ἐὰ δὲ νῦν (καὶ ὅπως μὴ παραδράμη ἀδακρυτὶ τὸν λόγον, ἢ δακρῦσαις γε εἰς καλὸν καὶ χρήσιμον)· ὁ μὲν κεῖται νεκρὸς, ἀφίλος, ἔρημος, ἔλεούμενος, σμύρνῃς ὀλίγης ἠξιωμένος (εἴ γε καὶ τούτου), καὶ μικρῶν ἐνδυμάτων τῶν τελευταίων· πολὺ γε καὶ τούτων ἔλεούμενος. Ἐπιπετώκασι δὲ οἱ ἐχθροί, ὡς γε πυνθάνομαι, καὶ ἄλλος ἄλλοθεν τὰ ἐκείνου κατὰ πολλὴν ἐξουσίαν, οἱ μὲν διαρπάζουσι, οἱ δὲ μέλ-

1. Αὐτόθι, ἐνθα ταῦτα ἐπὶ λέξει ἐκτίθενται : «Ἐπει οὖν Καισάριος, ἀρχὴν μεγίστην πεπιστευμένος, ἐπιμελητὴς τῶν θησαυρῶν καταστάς, καὶ ταμίας τῶν δημοσίων χρημάτων ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀρχῆς ἐτελεύτησεν τὸν βίον· εἶδεν δὲ κατὰ νόμους τῆς τε οὐσίας τοῦ παιδὸς τὸν πατέρα κληρονόμον ἀναδειχθῆναι, καὶ τὰς ἐναγωγὰς τῶν κινούντων κατὰ τοῦ οἰχομένου ἐφ' ἑαυτὸν μεταστήσασθαι συνέβη πολλῶν ταράχων τὸν μέγαν ἐνεληθῆναι Γρηγόριον, πολλῶν κομιδῶν, οἷα κυνῶν ἐπιδραμόντων τῇ θήρᾳ, ἐρήμην οἰόμενον λήψεσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ τελευτήσαντος. Καὶ ὁ μὲν πατήρ, γῆρα τε καὶ νόσφ καμφοθείς, ἐνενηκόντα ἤδη διηνηκῶς ἔτη, τὴν ἐκ τῶν δικαστηρίων συντριβὴν φέρειν οὐκ ἔσθθεν· εἰς τοῦτον δὲ οὖν πᾶσα ἡ φροντίς περιείστατο. Πλὴν γε δὴ ἡ πρὸς γονεῖς θεραπεία καὶ τὰ δυσχερῆ κατεμέριζεν ἐλπίδι τῶν ἐναποκειμένων μισθῶν, οἱ τοῖς εἰς γονεῖς εὐσεβήσασιν ἐπηγγέλθησαν.—Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ βιογραφία τοῦ Γρηγορίου, ἢ ἑλληνιστὶ γραφεῖσα, ἐπὶ τῇ βᾶσει ἰδίως τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ μετὰ τινων προσθηκῶν, ὑπὸ τινος πρεσβυτέρου Γρηγορίου, πιθανώτατα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ζ' αἰῶνος, δὲν δύναται καὶ ὡς πρώτη καὶ βασικὴ πηγὴ νὰ ληφθῇ καὶ πολλῶν ἤτων ἀλάνθαστος νὰ θεωρηθῇ.

λουσιν. Ὡ τῆς ἀναληθίας, ὦ τῆς ὀμότητος! Καὶ ὁ κωλύσων οὐδεὶς· ἀλλ' ὁ γε φιλανθρωπότατος, τοῦτο χαρίζεται μόνον, ἀνακαλεῖται τοὺς νόμους· καὶ εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, δρᾶμα γεγόναμεν, οἳ ποτε νομισθέντες εὐδαίμονες. Ταῦτα μὴ ἀνεκτὰ φανήτω σοι· ἀλλὰ καὶ συνάλγησον καὶ συναγαγάκησον, καὶ δὸς χάριν νεκρῷ Καισαρίῳ. Ναι πρὸς τῆς φιλίας αὐτῆς· καὶ πρὸς τῶν σῶν φιλιτάτων καὶ τῶν ἐλπίδων, ἅς ποιήσον σεαυτῷ δεξιὰς, πιστὸς τῷ ἀπελθόντι φανείς καὶ γνήσιος· ἵνα καὶ τοῖς ζῶσι τοῦτο χαρίσῃ, καὶ ποιήσῃ αὐτοὺς εὐέλπιδας. Οἶμι περὶ χρημάτων ἡμᾶς ἀλγεῖν; τὸ τῆς αἰσχύνης ἡμῖν ἀφορητότερον, εἰ δόξειε μόνος τῶν ἀπάντων Καισάριος μὴ ἐσχηκέναι φίλους, ὁ δὴ καὶ πολλοὺς ἔχειν οἰόμενος. Ἡ μὲν πρεσβεία τοιαύτη, καὶ παρὰ τοιούτων, ἐπειδὴ σοι καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς ἴσως οὐ πάρεργον. Ἄ δὲ βοηθήσεις, καὶ δι' ὧν, καὶ ὅπως, τά τε πράγματα ὑποθήσεται, καὶ ἡ σὴ διασκέψεται σύνεσις.—Κατὰ τὴν παρὰ Migne, PG 37, 64 σημ. 98 ἡ ἐπιστολὴ ἐγγράφη περὶ τὰ τέλη τοῦ 369 ἔτους. Ἐκ τοῦ περιεχομένου φαίνεται ὁ θάνατος τοῦ Καισαρίου οὐχὶ πολὺ πρότερον ἐπισυμβᾶς. Ἐκ ταύτης τεκμαίρεται ἅμα καὶ ἡ ἀλήθεια τῶν ὑπὸ τοῦ βιογράφου τοῦ Γρηγορίου λεχθέντων¹, τῶν ἀνωτέρω καταχωρισθέντων.

Πλεῖστα περὶ Καισαρίου καρπούμεθα καὶ ἐκ τοῦ Ἐπιταφίου εἰς αὐτὸν Λόγου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ὅστις καίτοι διηγησμένος δι' ὄλων τῶν ἠητορικῶν σχημάτων καὶ τῶν συναφῶν μεθ' ὑπερβολῆς ἐγκωμίων, ἀποτελεῖ ἐν τούτοις σπουδαιότατον τεκμήριον ἠθογραφικῆς ἐκθέσεως διὰ τὸν Καισάριον². Ὅθεν κρίνομεν σκόπιμον καὶ ὠφέλιμον ἰκανὰ ἐκ τοῦ Λόγου τούτου ἀποσπάσματα ἐνταῦθα νὰ καταχωρίσωμεν. Σημειώτεον ὅτι ὁ Καισάριος ἀπεβίωσε πρῶτος τῶν γονέων αὐτοῦ, κατὰ δὲ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ Λόγου παρίσταντο οἳ τε γονεῖς αὐτοῦ καὶ ἡ ἀδελφὴ Γοργονία, ὡς ἄλλως τε καὶ ἡ ἐπιγραφὴ δείκνυσσι καὶ ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ Λόγου προσφώνησις. «Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἐπιτάφιος, περιόντων ἔτι τῶν γονέων» καὶ «Ὀϊσεθέ με ἴσως, ὦ φίλοι, καὶ ἀδελφοὶ καὶ πατέρες...»³

Ὁ θεῖος Γρηγόριος ἀρχόμενος τῶν περὶ Καισαρίου ἐγκωμίων, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι αἱ κοσμοῦσαι τὸν νέον ποικίλαι ἀρεταὶ ὀφείλοντο εἰς τὴν ἀνωτέραν καὶ χριστιανοπροεπῆ τῶν γονέων αὐτοῦ ἀγωγήν ἀπὸ νεαρᾶς ἤδη ἡλικίας, μνείαν ποιεῖται τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ διὰ τῆς ἐξάρσεως κυρίως τῆς μεγάλης αὐτῶν εὐσεβείας. Λέγει: «Οἷς πολλῶν καὶ μεγάλων ὑπαρχόντων εἰς εὐφημίαν (εἰ μὴ τῷ περιττὸς εἶναι δοκῶ τὰ οἰκεία θαυμάζων), ἐν μέγιστον ἀπάντων, καὶ ὅσπερ ἄλλο τι ἐπίσημόν ἐστιν ἡ εὐσεβεία· καὶ τοὺς σεμνοὺς τοῦσδε λέγω καὶ πολιοῦς, καὶ οὐχ ἤττον δι' ἀρε-

1. Migne PG 35, 261

2. Migne, PG 35, 756-788

3. Αὐτόθι σ. 756 Α.

τὴν ἀλδεδσίμους ἢ διὰ γῆρας· ὧν τὰ μὲν σώματα χρόνῳ κέκμηκεν, αἱ δὲ ψυχαὶ τῷ Θεῷ νεάζουσιν». Ταῦτα δὲ εἶπε καὶ τοὺς γονεῖς ἐπήνεσεν, «ἵνα ἐπιδείξαιμι ἐκ πατέρων ὀφειλομένην Καισαρίῳ τὴν ἀρετὴν». Παρερχόμενος δὲ καὶ συντέμνων τὰ μέγρι τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ Καισαρίου, «κάλλος καὶ μέγεθος, καὶ τὴν ἐπὶ πᾶσι τοῦ ἀνδρὸς χάριν, καὶ ὥσπερ ἐν φθογγαῖς εὐαρμοστίαν (ὅτι μὴδὲ πρὸς ἡμῶν τὰ τοιαῦτα θαυμάζειν, εἰ καὶ τοῖς ἄλλοις οὐ μικρὰ φαίνεται), πρὸς τὰ ἐφεξῆς τοῦ λόγου ἔρχεται, «καὶ ἂ μὴδὲ βουλομένῳ παραλιπεῖν ῥᾶδιον». Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι ἀποστέλλονται οἱ δύο φιλομαθεῖς νέοι— ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Καισάριος—κατὰ τὴν τότε συνήθειαν τῶν εὐλόγων γονέων αὐτῶν δι' εὐρυτέρας σπουδὰς ἐκτὸς τῆς πατρίδος : «Ὑπὸ δὲ τοιούτοις ἤθεσι τραφέντες καὶ παιδευθέντες, καὶ τοῖς ἐνταῦθα μαθήμασιν ἱκανῶς ἐνασκηθέντες, ἐν οἷς ἐκεῖνος τάχει τε καὶ μεγέθει φύσεως οὐδ' ἂν εἴποι τις ὅσον ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς ἦν... ἀλλ' ἐπειδὴ γε ἀποδημίας καιρὸς ἐδόκει, καὶ τότε ἀπ' ἀλλήλων ἐσχίσθημεν· ἐγὼ μὲν τοῖς κατὰ Παλαιστίνην ἐγκαταμείνας παιδευτηρίοις, ἀνθοῦσι τότε κατὰ ῥητορικῆς ἔρωτα, ὁ δὲ τὴν Ἄλεξάνδρου πόλιν καταλαβὼν, παντοίας παιδεύσεως καὶ τότε καὶ νῦν οὖσαν τε καὶ δοκοῦσαν ἐργαστήριον». Ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενομένου ὁ Γρηγόριος ἐξάγει τὸν περὶ τὰ γράμματα ζῆλον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ καὶ τὸ ἦθος καὶ τὸ φιλόπονον καὶ τὴν σοφροσύνην καὶ σύνεσιν αὐτοῦ. Καὶ ἐπάγεται : «Ποῖον μὲν εἶδος οὐκ ἐπῆλθε παιδεύσεως; μᾶλλον δὲ ποῖον, ὡς οὐδὲ μόνον ἔτερος; Τίμι δὲ παρῆκεν ἐγγὺς αὐτοῦ γενέσθαι, καὶ κατὰ μικρόν, μὴ ὅτι τῶν καθ' ἑαυτὸν καὶ τῆς αὐτῆς ἡλικίας, ἀλλὰ καὶ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ παλαιότερων ἐν τοῖς μαθήμασι; καὶ πάντων ὡς ἐν ἐξασκήσας, καὶ ἀντὶ πάντων ἕκαστον· τοὺς μὲν πτηνοὺς τὴν φύσιν φιλοπονίᾳ νικήσας, τοὺς δὲ γενναίους τὴν ἄσκησιν διανοίας δξύτητι· μᾶλλον δὲ τάχει μὲν τοὺς ταχεῖς, σπουδῇ δὲ τοὺς φιλοτόνους ὑπερβαλὼν, καὶ τοὺς καθ' ἄμφω δεξιῶς ἀμφοτέρους». Ὑστερον ὁμιλεῖ περὶ τοῦ εἶδους τῶν σπουδῶν τοῦ Καισαρίου : «Γεωμετρίας μὲν γε καὶ ἀστρονομίας, καὶ τῆς ἐπικινδύνου τοῖς ἄλλοις παιδεύσεως, ὅσον χρήσιμον ἐκλεξάμενος, τοῦτο δὲ ἦν ἐκ τῆς τῶν οὐρανίων εὐαρμοστίας καὶ τάξεως τὸν δημιουργὸν θαυμάσαι, ὅσον βλαβερὸν ταύτης διέφυγεν· οὐ τῇ φορᾷ τῶν ἀστρῶν διδοὺς τὰ ὄντα καὶ τὰ γινόμενα, ὡς οἱ τὴν ὁμόδουλον ἑαυτοῖς κτίσιν ἐπανιστάντες τῷ κτίσαντι, Θεῷ δὲ καὶ τᾶλλα πάντα, ὥσπερ εἰκός, ἀντιθεῖς, καὶ τὴν τούτων κίνησιν· ἀριθμῶν δὲ καὶ λογισμῶν, καὶ τῆς θαυμασίας ἰατρικῆς, ὅση τὰ περὶ φύσεως καὶ κράσεις, καὶ τὰς ἀρχὰς τῶν νοσημάτων φιλοσοφεῖ, ὥστε ταῖς ρίζαις ἀναιρουμέναις συνεκκόπτειν καὶ τὰ βλαστήματα, τίς οὕτως ἀμαθῆς ἢ φιλόνομικος, ὡς ἐκεῖνῳ δοῦναι τὰ δεύτερα, καὶ μὴ ἀγαπᾶν, εἰ μετ' ἐκεῖνον εὐθύς ἀριθμοῖτο, τὸ πρεσβεῖον ἐν τοῖς δευτέροις φερόμενος; Καὶ ταῦτα οὐ λόγος ἐστὶν ἀμάρτυρος, ἀλλ' ἔφα τε ὁμοῦ λῆξις καὶ ἐσπέριος, καὶ ὅσην ἐκεῖνος ἐπῆλθεν

ὑστερον, ἐπίσημοι στῆλαι τῆς ἐκείνου παιδεύσεως». Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σπουδῶν τοῦ ὁ Καισάριος ἦλθεν εἰς ΚΠολιν διὰ τὴν ἀσκησιν τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος καὶ «ὡς ἂν καὶ τοῖς ἄλλοις μεταδοίη τῶν καλῶν ἀγωγίμων τῆς ἑαυτοῦ παιδεύσεως». Ἡ ἀγαθωτάτη Νόννα ἤρχετο νὰ ἴδῃ, ὡς τάχιστα, τοὺς ἀγαπητοὺς υἱοὺς τῆς καὶ πάλιν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς : «Ἦρχετο μὲν ἡ μήτηρ εὐχὴν μητρικὴν τινα καὶ φιλοπαίδα, ὥσπερ ἐξέπεμψεν ἀμποτέρους, οὕτω καὶ σὺν ἀλλήλοις ἐπανελθόντας ἰδεῖν. Συνωρίς γὰρ ἔδοκoῦμέν τις, καὶ εἰ μὴ τοῖς ἄλλοις, μητρὶ γ' οὖν, εὐχῆς καὶ θεᾶ ἀξία, σὺν ἀλλήλοις ὀρώμενοι, ἡ γὺν κακῶς ὑπὸ τοῦ φθόνου διαλυθεῖσα». Τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο : «Θεοῦ δὲ οὕτω κινήσαντος, ὃς ἀκούει δικαίας εὐχῆς, καὶ φίλτρον τιμᾶ γονέων εἰς παῖδας εὐγνώμονας, ἐξ οὐδεμίας ἐπινοίας, οὐδὲ συνδήματος, ὁ μὲν ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας, ὁ δὲ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν ὁ μὲν ἀπὸ γῆς, ὁ δὲ ἀπὸ θαλάσσης κατήραμεν. Ἡ πόλις δὲ ἦν τὸ Βυζάντιον, ἡ γὺν προκαθεζομένη τῆς Εὐρώπης πόλις, ἐν ἣ τσοσῦτον Καισάριος κλέος οὐ πολλοῦ χρόνου διελθόντος ἠνέγκατο, ὥστε δημοσίας τιμὰς αὐτῷ, καὶ γὰ μ ο ν τῶν εὐδοκίμων, καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς μετουσίαν προτεθῆναι, καὶ πρὸς βασιλέα πρεσβείαν σταλῆναι, τὸν μέγαν ἀπὸ κοινοῦ δόγματος, τὴν πρώτην πόλιν τῷ πρώτῳ λογίῳ κοσμηθῆναι τε καὶ τιμηθῆναι (εἴ τι μέλλειν αὐτῷ τοῦ πρώτου ἀληθῶς εἶναι, καὶ τῆς ἐπωνυμίας ἀξίαν), καὶ τοῦτο προστεθῆναι πᾶσι τοῖς ὑπὲρ αὐτῆς διηγῆμασι, τῷ Καισαρίῳ κάλλωπιζεσθαι, καὶ ἱατρῷ καὶ οἰκῆτορι· καίτοι γε μετὰ τῆς ἄλλης λαμπρότητος πολλοῖς καὶ μεγάλοις εὐθύνουμένῃν ἀνδράσι κατὰ τε φιλοσοφίαν κατὰ τε τὴν ἄλλην παιδευσιν». Μετὰ μικρὰν διαμονὴν ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ αὐτῶν πατρίδι, αἱ τύχαι τῶν δύο νέων διηρόθησαν, τοῦ μὲν Γρηγορίου κλίνοντος πρὸς τὸ ἱερατεύεσθαι, τοῦ δὲ Καισαρίου πρὸς τὸ ἱατρικὸν ἐπάγγελμα. Ἀποῦ δὲ ἐπὶ τινα—πάντως βραχύτατον—χρόνον ὁ Καισάριος καὶ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ ἤσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱατροῦ καὶ ἐθαυμάσθη ὑπὸ πάντων διὰ τὰς ἐξαιρέτους αὐτοῦ σπουδὰς, ἀποφασίζει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν οἰκείων αὐτοῦ. Ἐν τῇ πρωτεύουσῃ διεκρίθη τόσον πολὺ, ὥστε μετ' οὐ πολὺ ἐκλήθη τὰ θεμελιώδη ὡς ἱατρὸς τῆς Ἀδελφῆς. «Τάττειται μὲν γὰρ τὴν πρώτην ἐν ἱατροῖς τάξιν, οὐδὲ πολλοῦ πόνου προσδεθῆναι, ἀλλ' ἐπιδείξας μόνον τὴν παιδευσιν, μᾶλλον δὲ βραχύν τινα τῆς παιδεύσεως οἶον πρόλογον, κἂν τοῖς φίλοις τοῦ βασιλέως εὐθύς ἀριθμούμενος, τὰς μεγίστας καρποῦται τιμὰς· ἀμισθον δὲ τὴν τῆς τέχνης φιλανθρωπίαν τοῖς ἐν τέλει προτίθησιν, εἰδὼς οὐδὲν οὕτως ὡς ἀρετὴν καὶ τὸ ἐπὶ τοῖς καλλίστοις γινώσκεισθαι προάγειν εἰς τὸ ἔμπροσθεν. Καὶ ὢν τῇ τάξει δεύτερος ἦν, τούτων καὶ πολὺ περιῆν τῇ δόξῃ· πᾶσι μὲν ὢν διὰ σωφροσύνην ἐπέραστος, καὶ διὰ τοῦτο τὰ τίμα πιασευόμενος, καὶ μηδὲν Ἰπποκράτους ὀρκιστοῦ προσδεόμενος, ὡς μηδὲν εἶναι καὶ τὴν Κράτητος ἀπλότητα πρὸς τὴν ἐκείνου θεωρουμένην».

πᾶσι δὲ πλέον ἢ κατὰ τὴν ἀξίαν αἰδέσιμος, μεγάλων μὲν ἀεὶ τῶν παρόντων ἀξιούμενος, μειζόνων δὲ ἀξίος εἶναι τῶν ἐπιζομένων κρινόμενος τοῖς τε βασιλεῦσιν αὐτοῖς, καὶ ὅσοι τὰ πρῶτα κατ' ἐκείνους ἔχουσιν· τὸ δὲ μέγιστον, ὅτι μήτε ὑπὸ τῆς δόξης, μήτε ὑπὸ τῆς ἐν μέσῳ τρυφῆς τὴν τῆς ψυχῆς εὐγένειαν διεφθάρη· ἀλλὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ὑπαρχόντων αὐτῷ, πρῶτον ἢ εἰς ἀξίωμα Χριστιανὸν καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι· καὶ πάντα ὁμοῦ παιδιὰ τις ἐκείνῳ καὶ λῆρος πρὸς ἕν τοῦτο κρινόμενα». Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου λεγόμενα ὁ Καισάριος καίτοι ἐν μέσῳ φανατικῆς ἐθνικῆς ἀτμοσφαιρας ζῶν, ἐν τούτοις ἀσινῆ διατήρει τὴν χριστιανικὴν αὐτοῦ πίστιν, «Θεῶν γνωρίζων καὶ παριστάς τὴν κατὰ τὸν κρυπτόν ἀνθρώπων». Ἄλλ' ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης μηδένα συμβιβασμὸν ἀνεχόμενος, ὑπὸ δὲ τοῦ ἀντικριστιανικοῦ αὐτοῦ μίσους κινούμενος, ἐξεβιάζετο τοὺς ἐγγυς καὶ τοὺς μακρὰν ὑποκειμένους αὐτῷ καὶ αὐτὸν ὑπηρετοῦντας ἐν τε τοῖς δημοσίοις καὶ τοῖς ἰδιωτικοῖς πράγμασιν, ἄλλους μὲν δι' ἀπειλῶν, ἄλλους δὲ διὰ διαφόρων ὑποσχέσεων κλπ., ὅπως ἀρνηθοῦν τὴν χριστιανικὴν αὐτῶν πίστιν, τὸν ἴδιον ὑπογραμμὸν αὐτοῖς ἐπιδεικνύων καὶ προτυπῶν. Τοῦτο δ' ἔπραξε καὶ διὰ τὸν εὐσεβῆ Καισάριον, ὃν μὴ μεταπεισθέντα, ἠνάγκασεν ἐν τέλει εἰς παραίτησιν. Ἴδου πῶς ἐκθέτει τὸ γεγονός τοῦτο ἡ ὠραία τοῦ Γρηγορίου γραφίς: «Ἐλύσσα καθ' ἡμῶν βασιλεὺς ὁ δυσώνυμος, καὶ καθ' ἑαυτοῦ πρῶτον μανεῖς ἐκ τῆς εἰς Χριστὸν ἀθετήσεως, ἀφόρητος ἤδη καὶ τοῖς ἄλλοις ἦν, οὐδ' ἐν ἴσῳ τοῖς λοιποῖς Χριστομάχοις μεγαλοψύχως ἀπογραφόμενος εἰς τὴν ἀσέβειαν, ἀλλὰ κλέπτων τὸν διωγμὸν ἐν ἐπιεικείας πλάσματι, καὶ κατὰ τὸν σκολιὸν ὄφιν, ὃς τὴν ἐκείνου κατέσχε ψυχὴν, παντοίαις μηχαναῖς ἀποσπῶν τοὺς ἀθλίους εἰς τὸ ἑαυτοῦ βάραθρον. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον αὐτῷ τέχνασμαί τε καὶ σόφισμα, ἵνα μὴδὲ τῆς ἐπὶ τοῖς ἀθλοῖς τιμῆς τυγχάνωμεν (ἐφθόνει γὰρ καὶ ταύτης Χριστιανοῖς ὁ γεννάδας), πάσχοντας ὡς Χριστιανούς, ὡς κακούργους κολάζεσθαι· τὸ δὲ δεύτερον πειθοῦς ὄνομα προσεῖναι τῷ γινομένῳ, μὴ τυραννίδος, ὡς ἂν μεῖζον ἢ τοῦ κινδύνου τὸ τῆς αἰσχύνης, αὐθαιρέτως χωροῦσι πρὸς τὴν ἀσέβειαν. Καὶ τοὺς μὲν χρήμασι, τοὺς δὲ ἀξιώμασι, τοὺς δὲ ὑποσχέσεσι, τοὺς δὲ παντοίαις τιμαῖς ἐφελκόμενος, ἃς οὐδὲ βασιλικῶς προσήγεν, ἀλλὰ καὶ λίαν δουλοπρεπῶς ἐν ταῖς ἀπάντων ὄψεσι, πάντας δὲ τῇ γοητείᾳ τῶν λόγων καὶ τῷ καθ' ἑαυτὸν ὑποδείγματι, ἐπὶ πολλοῖς περιᾶται καὶ Καισαρίου. Φεῦ τῆς παραπληξίας καὶ τῆς ἀνοίας, εἰ Καισαρίον τε ὄντα, καὶ ἀδελφὸν ἐμόν, καὶ τῶν γονέων τούτων συλήσειν ἤλπισεν!» Ἄλλ' ὁ Καισάριος δὲν πτοεῖται, τοῦναντίον τολμᾷ καὶ ν' ἀντεῖπη τῷ βασιλεῖ καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ διὰ τῆς χαρακτηριστικῆς διαλεκτικῆς δεινότητος ἕνα πρὸς ἕνα ν' ἀντικρούσῃ: «Ὡς δὲ πάσας αὐτοῦ τὰς ἐν τοῖς λόγοις πλοκάς διαλύσας, καὶ πεῖραν ἄπασαν ἀφανῆ τε καὶ φανεράν, ὥσπερ τινὰ παιδιὰν παρωσάμενος, μεγάλη καὶ λαμπρᾷ τῇ φωνῇ τὸ Χριστιανὸς εἶναι τε καὶ μένειν ἀνεκήρυξεν, οὐδὲ οὕτω

μὲν παντελῶς ἀποπέμπεται· καὶ γὰρ δεινὸς ἔρωσ εἶχε τὸν βασιλέα τῆ Καισαρίου παιδεύσει συνεῖναι καὶ καλλωπίζεσθαι· ἥνικα καὶ τὸ περιβόητον τοῦτο ἐν ταῖς τῶν πάντων ἀκοαῖς ἐφθέγγετο· ὡ πατρὸς εὐτυχούς, ὡ παιδῶν δυστυχῶν! Ἐπειδὴ καὶ ἡμᾶς ἠξίωσε τιμῆσαι τῆ κοινωνία τῆς ἀτιμίας, ὧν καὶ τὴν παιδεύειν Ἀθήνησιν ἔγνω καὶ τὴν εὐσέβειαν, δευτέρω δὲ εἰσόδῳ ταμειυθεὶς (ἐπειδὴ γε κατὰ Περσῶν ἐκείνον ἢ δίκη καλῶς ἐξώπλισεν) ἐπὶ ἀνεῖσι πρὸς ἡμᾶς φυγὰς μακάριος, καὶ τροπαιοῦχος ἀναίμακτος, καὶ περιφανέστερος τὴν ἀτιμίαν ἢ τὴν λαμπρότητα». Ὁ θεῖος Γρηγόριος ἐξαιρεῖ ἰδιαίτερος τὴν σθεναρὰν καὶ ὄντως τιμίαν καὶ ἀξιοπρεπῆ καὶ ἀνταξίαν ἀληθοῦς χριστιανοῦ στάσιν τοῦ Καισαρίου ἔναντι τοῦ Ἰουλιανοῦ, τοῦ ὀπίμου χριστιανομάχου τούτου αὐτοκράτορος. Ἡ ἀποχώρησις ἐκ τῆς Αὔλης τοῦ Καισαρίου θὰ ἐγένετο περὶ τὸ 363, ἐφ' ὅσον μνημονεῦται ἢ κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατεία τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ καθ' ἣν οὗτος εὗρε τὸν θάνατον. Οὐχὶ πολὺ ὕστερον καὶ ὡς ἡ συνέχεια τῶν λόγων τοῦ Γρηγορίου ἀφίνει νὰ ὑπονοηθῆ, ἐπὶ τῶν βασιλέων Οὐάλεντος (364/78) καὶ Οὐαλεντινιανοῦ (364/65) ὁ Καισάριος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν βυζαντιακὴν πρωτεύουσαν καὶ ἔνεκα τῆς φήμης αὐτοῦ, ἀλλὰ πιθανώτατα καὶ τῶν γνωριμιῶν του, ἀνακαλεῖται καὶ πάλιν ἐν τοῖς βασιλικοῖς ἀνακτόροις. Μετ' οὗ πολὺ δὲ ἐμφανίζεται ἀνωτάτην ἀναλαβὼν θέσιν ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας: «Ἐπεὶ δὲ ὁ ζόφος ἐλύθη, καὶ ἡ ὑπεροχία καλῶς ἐδίκασε καὶ ἡ στιλβωθεῖσα ῥομφαία τὸν ἀσεβῆ κατέβαλε, καὶ Χριστιανοῖς ἐπανῆλθε τὰ πράγματα, τί δεῖ λέγειν μεθ' οἷας δόξης τε καὶ τιμῆς, ἢ τῶν μαρτύρων οἶων καὶ ὄσων, καὶ ὡς διδοὺς χάριν μᾶλλον ἢ κομιζόμενος, τοῖς βασιλείοις αὐτῆς ἀναλαμβάνεται καὶ διαδέχεται τὴν προτέραν τιμὴν ἢ δευτέρα; Καὶ βασιλεῖς μὲν ὁ χρόνος παρήμειψε, Καισαρίῳ δὲ τὸ τῆς εὐδοξίας ἄλυτον, καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς πρωτείων· καὶ ἀγὼν βασιλεῦσιν, ὅστις μᾶλλον Καισάριον οἰκειώσεται, καὶ οὐ μᾶλλον ἐκείνος ὀναμασθῆ φίλος καὶ γνώριμος. Τοιαῦτα Καισαρίῳ τὰ τῆς εὐσεβείας, καὶ παρὰ τῆς εὐσεβείας». Τὴν ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας διαμονὴν τοῦ Καισαρίου, τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτέλεσιν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ καθήκοντος καὶ τὸν ἐκ τρομεροῦ σεισμοῦ μέγιστον κίνδυνον, ὃν οὗτος αὐτόθι διέτρεξε, μόλις διασωθεὶς, τέλος δὲ τὸν μικρὸν μετὰ τὸν σεισμὸν ἐπελθόντα ἐξ ἀσθενείας θάνατον αὐτοῦ, ὡς ἐξῆς περιγράφει ὁ πεφιλημένος ἀδελφὸς αὐτοῦ Γρηγόριος: «Ἄλλ' ὅσον δὴ καὶ τοῦτο τῶν περὶ αὐτὸν θαυμάτων, ὁμοῦ τε τῆς τῶν γονέων θεοσεβείας καὶ τῆς ἐκείνου μεγίστην ἀπόδειξιν ἔχον; Διέτριβεν μὲν ἐν τῇ Βιθυνῶν, τὴν οὐ πολλοστὴν ἀπὸ βασιλέως διέπων ἀρχήν· ἢ δὴ ἦν ταμειεύειν βασιλεῖ τὰ χρήματα, καὶ τῶν θησαυρῶν ἔχειν τὴν ἐπιμέλειαν. Ἐντεῦθεν γὰρ αὐτῷ τὰς μέζους ἀρχὰς βασιλεὺς προοιμαίεται· τοῦ δὲ πρώην συνεχεθέντος ἐν Νικαίᾳ σεισμοῦ, ὃς δὴ χαλεπώτατος τῶν πώποτε μνημονευομένων γεγονέναι λέγεται, μικροῦ τοὺς πάντας ἐγκαταλαβόντος, καὶ τῷ τῆς πόλεως κάλλει συναφανίσαντος, μόνος τῶν

ἐπιφανῶν, ἢ κομιδῇ σὺν ὀλίγοις, ἐκ τοῦ κινδύνου περισώζεται, καὶ σωτηρίαν ἀπιστουμένην αὐτῷ σκαπασθεὶς τῷ συμπτώματι, καὶ μικρὰ σημεῖα τοῦ κινδύνου φερόμενος, ὅσον τὸν φόβον παιδαγωγὸν λαβεῖν τῆς μεζονος σωτηρίας, καὶ ὅλως τῆς ἄνω γενέσθαι μοίρας, μεταθέμενος τὴν στρατείαν ἐκ τῶν κινουμένων, καὶ ἀμείψας ἑαυτῷ τὰ βασιλεία». Εἶναι λίαν ἀξιοπαρατήρητος ἡ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου εἴδησις, ὅτι ὁ Καισάριος ἀπεφάσισε ν᾽ ἀφιερωθῇ τῷ Θεῷ καὶ νὰ ἐρωθῇ. Διότι τοῦτο δηλοῦσιν οἱ ἄνω τέρω λόγοι τοῦ Γρηγορίου¹. Δυστυχῶς ὁμως τὸν ζῆλον αὐτοῦ τοῦτον ἀνέκοιπεν ἡ παρεμπεσοῦσα ἀσθένεια αὐτοῦ καὶ τὸ ἀποτόμως ἐπελθὼν τέλος τῆς ζωῆς του: «Τοῦτο μὲν οὖν καὶ διενοεῖτο, καὶ κατὰ σπουδὴν ἑαυτῷ συνήχεται, ὡς πρὸς ἐμὲ γράφων ἔπειθεν, ἀρπάσαντα τὸν καιρὸν εἰς νουθέτησιν· ὅπερ οὐδ' ἄλλοτε ποιῶν ἐπαυσάμην, ζηλοτυπῶν τὸ ἐκείνου μεγαλοφυῆς στρεφόμενον ἐν τοῖς χείροσι, καὶ τὴν φιλόσοφον οὕτω ψυχὴν ἐν τοῖς δημοσίοις καλινδουμένην, καὶ ὥσπερ ἥλιον νέφει συγκαλυπτόμενον. Ἄλλὰ τοῦ μὲν σεισμοῦ κρείττων ἐγένετο, τῆς νόσου δὲ οὐκ ἔτι· καὶ γὰρ ἦν ἀνθρωπος». Οὕτω λοιπὸν ἐτελεύτησεν ὁ πολὺς τοὺς λόγους καὶ ἐπιφανῆς τῷ ἀξιώματι ἀδελφὸς τοῦ θείου Γρηγορίου, ὁ Καισάριος. Δικαίως καὶ ὁ Γρηγόριος ἀποδυρόμενος τὸ ἀπροσδόκητον τέλος τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ, λαμβάνει ἅμα ἀφορμὴν καὶ νὰ ὑμνήσῃ καὶ ἀξίως καὶ πρεπόντως νὰ ἐγκωμιάσῃ τὸν ἔνδοξον Καισάριον: «Καὶ νῦν ἡμῖν ὁ πολὺς Καισάριος ἀποσέσωσται, κόνις τι-

1. Εὐθύς μετὰ τὴν ἐκ τοῦ σεισμοῦ σωτηρίαν τοῦ Καισαρίου ἐπεστείλατο ὁ Γρηγόριος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ τὴν ὑπ' ἀρ. Κ' ἐπιστολήν, δι' ἧς δράττεται τῆς εὐκαιρίας νὰ ἐλκύσῃ περισσώτερον εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Καισάριον διδάσκων ὅτι οἱ κίνδυνοι δύνανται ν' ἀποβῶσι σωτήριοι διὰ τοὺς εἰς Θεὸν προσβλέποντας (Migne, PG 37, 53/6): «Οὐδὲ οἱ φόβοι τοῖς εὐφρονοῦσιν ἀχρηστοί· ὡς δὲ ἐγὼ φημι, καὶ λίαν καλοί, καὶ σωτήριοι. Εἰ γὰρ καὶ γίνεσθαι αὐτοὺς ἀπευχόμεθα, γινομένης γε παιδευόμεθα. Κάμνουσα γὰρ ψυχὴ, ἐγγύς ἐστι Θεοῦ, φησί που θαυμασιώτατα λέγων ὁ Πέτρος· καὶ παντὶ διαφυγόντι κίνδυνον, πλείων οἰκείωσις περὶ τὸν περισώσαντα. Μὴ οὖν ὅτι μετεσχῆκαμεν τοῦ κακοῦ, δυσχεραίνωμεν· ἀλλ' ὅτι διαπεφεύγαμεν, εὐχαριστήσωμεν. Μηδὲ ἄλλοι φανῶμεν τῷ Θεῷ παρὰ τὸν καιρὸν τῶν κινδύνων, καὶ ἄλλοι μετὰ τοὺς κινδύνους· ἀλλὰ βουλευθῶμεν εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες, εἴτε ἰδιωτεύοντες, εἴτε τὰ κοινὰ πράττοντες (δεῖ γὰρ οὕτω λέγειν, καὶ μὴ λείπειν), τῷ σώσαντι κατακλουθεῖν, καὶ γίνεσθαι τῆς ἐκείνου μοίρας, μικρὰ τῶν μικρῶν καὶ χαμαὶ ἐρχομένων φροντίσαντες. Καὶ δῶμεν τε διήγημα τοῖς εἰς ὕστερον, μέγα μὲν εἰς δόξαν ἡμῶν, μέγα δὲ εἰς ὠφέλειαν ψυχῆς· τὸ δὲ αὐτὸ καὶ παιδεύμα τοῖς πολλοῖς χρησιμώτατον, ὅτι κρείττων ἀσφαλείας κίνδυνος, καὶ συμφορὰ εὐημερίας αἰρετωτέρα· εἰ γε πρὸ μὲν τῶν φόβων ἡμεν τοῦ κόσμου, μετὰ δὲ τοὺς φόβους τοῦ Θεοῦ γεγενήμεθα. Ἴσως σοι φορτικοὶ δοκοῦμεν, πολλάκις σοὶ περὶ τῶν αὐτῶν ἐπιστέλλοντες, καὶ οὐ παραίνεσιν, ἀλλ' ἐπίδειξιν νομίζεις τοὺς λόγους. Διὸ τούτων μὲν ἄλις ἡμᾶς δὲ ἴσθι προθυμουμένους καὶ εὐχομένους μάλιστα μὲν γενέσθαι μέχρι σου, συνησθησομένους τῇ σωτηρίᾳ σου, καὶ περὶ τούτων τελεώτερον διαλεξομένους. Εἰ δ' οὐ, ἀλλ' ἐνταῦθ' αὖ σε δεξομένους ὡς τάχιστα σφνεορτάσαι τὰ χαριστήρια».

μία, νεκρὸς ἐπαινούμενος, ὕμνοις ἐξ ὕμνων παραπεμπόμενος, μαρτύρων βήμασι πομπευόμενος, γονέων χερσὶν δοίαις τιμώμενος, μητρὸς λαμπροφορία τῷ πάθει τὴν εὐσέβειαν ἀντισταυρούσης, δάκρυσιν ἠττωμένοις φιλοσοφία, ψαλμωδίασι κομιζούσαις τοὺς θρήνους, καὶ τῆς νεοκτίστου ψυχῆς, ἦν τὸ πνεῦμα δι' ὕδατος ἀνεμόρφωσεν, ἄξια τὰ γέρα καρπούμενος». Ὁ ἠθικολόγος Γρηγόριος δρᾷττεται καὶ ἐνταῦθα τῆς εὐκαιρίας, ὅπως ἀπὸ τοῦ πένθους στρέψῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ματαιότητα τῶν ἐγκοσμίων καὶ διδάξῃ τοὺς τε παρόντας καὶ τοὺς λόγους τοῦ ἀναγινώσκοντα, ὅπως ἔν και μόνον ὑπὲρ πάντα τοῦ βίου τὰ ψευδῆ καὶ ἀπατηλὰ κινῆ αὐτοὺς ἐν τῷ βίῳ, τὸ κατὰ Χριστὸν ζῆν καὶ κατὰ Θεὸν πολιτεύεσθαι. Ἐνταῦθα ἀνάγκη νὰ λεχθῆ ὅτι χωρίον τοῦ Γρηγορίου ἐνισχύει ἔτι μᾶλλον τὴν ἡμετέραν γνώμην, ὅτι ὁ Καισάριος ἄγαμος ἦτο. Ἀφοῦ εἶπε προηγουμένως ὅτι δὲν ἔχει μὲν ὁ Καισάριος νὰ ἐπιδείξῃ λόγους, ἦτοι συγγράμματα, «ἀλλ' ὑπὸ λόγων γε θαυμασθήσεται», ὑπονοῶν προδήλως τὸν ἴδιον μετ' ἐγκωμίων Ἐπιτάφιον ὁ Γρηγόριος· ὅτι δὲν θὰ καταλίπῃ μὲν συγγράμματα, δι' ὧν τυχὸν θὰ ἐφιλοσόφει τὰ Ἰπποκράτους καὶ Γαληνοῦ καὶ τῶν ἀντιθέτων ἐκείνους, «ἀλλ' οὐδὲ κακοπαθήσει νόσοις, ἰδίας ἐπ' ἄλλοτρίαις συμφοραῖς λύπας καρπούμενος»· ὅτι δὲν καταλείπει μὲν ἀποδείξεις διὰ τὰ Εὐκλείδου καὶ Πτολεμαίου καὶ Ἡρώωνος θεωρήματα, «ἀλλ' οὐδὲ ἀλγήσει τοῖς ἀπαιδεύτοις φυσῶσι μείζονα»· ὅτι δὲν καταλείπει ἔργα, ἐμφαίνοντα τὰς περὶ τὸν Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη, καὶ Πύρρωνα, καὶ τοὺς περὶ τὸν Δημόκριτον καὶ τοὺς Ἐπικουρίους καὶ πάντα τοὺς περὶ τὴν Στοᾶν καὶ Ἀκαδημίαν ἀσχολούμενους ἐνασχολήσεις αὐτοῦ, «ἀλλ' οὐδὲ φροντίζει ὅπως διαλύσῃ τούτων τὰς πιθανότητας», ἐπάγεται καὶ ταῦτα: «οὐ παραστήσεται γαμετήν; οὐ παῖδας; Ἄλλ' οὐδὲ θρηγήσει τούτους, ἢ θρηνηθήσεται ὑπὸ τούτων, ἢ καταλιπὼν ἄλλοις, ἢ καταλειφθεὶς συμφορᾶς ὑπόμνημα». Δύο τινὰ ἐκ τῶν ἀνωτέρω λόγων τοῦ Γρηγορίου συνάγομεν: α) Ὅτι ὁ Καισάριος ἔμεινεν ἄγαμος καὶ ἐτελεύτησεν ἄγαμος καὶ β) ὅτι δὲν προσέλαβε νὰ καταλίπῃ συγγράμματα, καίτοι ἴσως πρὸς τοῦτο ἱκανώτατος ὢν.

Ἐναγνωρίζει τις τὸν ὄντως μέγαν καὶ κύριον καὶ βασιλικόν, τὸν εαυτοῦ παθῶν κρατοῦντα καὶ ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων σωτηρίας μεριμνῶντα, μὴ κατακυριευόμενον ὑπὸ τοῦ πένθους, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς λυπητεροῖς φιλοσοφοῦντα καὶ ἐν μέσῳ τοῦ ἰδίου πένθους, τὸ τοῦ ἀληθοῦς χριστιανοῦ Ἱεράρχου καθῆκον μὴ ἐπιλανθανόμενον, ἀλλὰ καὶ λόγους ἱκανοὺς εὐρίσκοντα πρὸς παρηγορίαν καὶ παραμυθίαν καὶ διδασχὴν, ἦν μόνον ἡ ἀριστοτέχνης τοῦ Γρηγορίου γλῶττα ἠδύνατο νὰ διαπτύξῃ καὶ πνεῦμα ζῶν νὰ ἐμφυσήσῃ διὰ πάντας καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἄς θαυμάσωμεν λοιπὸν τὸν μέγαν Γρηγόριον ἐν κατακλιθεὶς τοῦ πρὸς τὸν Καισάριον Ἐπιταφίου τὰ λίαν ἀξιοπρόσεκτα ταῦτα ἐκδιδάσκοντα: «Νυνὶ δέ, ἀφεις τοὺς θρήνους, οἷς ἐμαυτὸν βλέψω, μὴ τι θρήνων ἄξιον λάθω φέρων, καὶ τὰ ἐμαυτοῦ περισκεψομαι.

Υἱοὶ ἀνθρώπων, μέτεισι γὰρ πρὸς ὑμᾶς ὁ λόγος, ἕως πότε βαρυκαρδιοὶ, καὶ παχεῖς τὴν διάνοιαν; (Ψαλμ. 4,3) Ἴνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα καὶ ζητεῖτε ψεῦδος; μέγα τι τὸν ἐνταῦθα βίον, καὶ τὰς ὀλίγας ταύτας ἡμέρας πολλὰς ὑπολαμβάνοντες, καὶ τὴν διάζευξιν ταύτην, τὴν ἀσπαστὴν καὶ ἡδεῖαν, ὡς δὴ τι βαρὺ καὶ φρικῶδες ἀποστρεφόμενοι; Οὐ γνωσόμεθα ἡμᾶς αὐτούς; Οὐ τὰ φαινόμενα ὄψομεν; Οὐ πρὸς τὰ νοούμενα βλέψομεν; Οὐκ, εἴ τι καὶ λυπεῖσθαι χρή, τοῦναντίον ἀνιαισώμεθα τῇ παροικίᾳ μηχανομένη, κατὰ τὸν θεῖον Δαυὶδ, (Ψαλμ. 119, 5) σκηνώματα σκοτασμοῦ, καὶ τόπον κακώσεως, καὶ ἰλὸν βυθοῦ, καὶ σκιὰν θανάτου τὰ τῆδε ἀποκαλοῦντα; (Ψαλμ. 68, 3. 43, 20) Ὅτι βραδύνομεν ἐν τοῖς τάφοις οἷς περιφέρομεν, ὅτι ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκομεν τὸν τῆς ἁμαρτίας θάνατον, Θεοὶ γεγονότες; Τοῦτον ἐγὼ φοβοῦμαι τὸν φόβον, τούτῳ καὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν σῦνειμι· καὶ οὐκ ἔξ με ἀναπνεῖν ἢ ἐκείθεν δόξα, καὶ τὰ ἐκείσε δικαιοτήρια· ὧν τῆς μὲν ἐρίεμαι μέχρι καὶ τοῦ δύνασθαι λέγειν· «ἐκλείπει εἰς τὸ σωτήριόν σου ἡ ψυχὴ μου» (Ψαλμ. 118,81), τὰ δὲ φρίττω καὶ ἀποστρέφομαι. Ἐκεῖνο δὲ οὐ δεδοικα, μὴ μοι τὸ σῶμα τοῦτο, διαρῥυέν καὶ διαφθαρέν, παντελῶς οὐκ ἴσηται, ἀλλὰ μὴ τὸ τοῦ Θεοῦ πλάσμα τὸ ἐνδοξόν (ἐνδοξόν γὰρ κατορθοῦν, ὡσπερ ἄτιμον ἁμαρτάνον), ἐν ᾧ λόγος, νόμος, ἐλπίς, τὴν αὐτὴν τοῖς ἀλόγοις ἀτιμίαν κατακριθῆ, καὶ μηδὲν πλέον ἢ μετὰ τὴν διάζευξιν· ὡς ὄφελόν γε τοῖς πονηροῖς, καὶ τοῦ ἐκείθεν πυρὸς ἀξίους.

Εἶθε νεκρῶσαιμι τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς! (Κολοσ. 3,5) Εἶθε πάντα τῷ πνεύματι δαπανήσαιμι, τὴν στενὴν καὶ ὀλίγοις βατῆν ὁδεύσας, μὴ τὴν πλατεῖαν καὶ ἄνετον! (Ματθ. 7, 14) Ὡς τὰ γε μετὰ τοῦτο λαμπρὰ καὶ μεγάλα, καὶ μείζων ἢ κατὰ τὴν ἀξίαν ἐλπίς. Τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκη αὐτοῦ; (Ψαλμ. 8,5) Τί τὸ καινὸν τοῦτο περὶ ἐμὲ μυστήριον; Μικρὸς εἰμι καὶ μέγας, ταπεινὸς καὶ ὑψηλός, θνητὸς καὶ ἀθάνατος, ἐπίγειος καὶ οὐράνιος. Ἐκεῖνα μετὰ τοῦ κάτω κόσμου, ταῦτα μετὰ τοῦ Θεοῦ· ἐκεῖνα μετὰ τῆς σαρκός, ταῦτα μετὰ τοῦ πνεύματος. Χριστῷ συνταφῆναί με δεῖ, Χριστῷ συναναστήναι, συγκληρονομησαί Χριστῷ, υἱὸν γενέσθαι Θεοῦ, Θεὸν αὐτόν. Ὁρατε ποῖ προῶν ἀνήγαγεν ἡμᾶς ὁ λόγος, Μικροῦ καὶ χάριν ὁμολογῶ τῷ πάθει, ᾧ τοιαῦτα ἐφιλοσόφησα, καὶ δι' ὃ μᾶλλον ἐραστής ἐγενόμην τῆς ἐνθρόνου ἀπαναστάσεως. Τοῦτο ἡμῖν τὸ μέγα μυστήριον βούλεται· τοῦτο ἡμῖν ὁ ἐνανθρωπήσας δι' ἡμᾶς καὶ πτωχεύσας Θεός, ἵνα ἀναστήσῃ τὴν σάρκα, καὶ ἀνασώσῃ τὴν εἰκόνα, καὶ ἀναπλάσῃ τὸν ἄνθρωπον, ἵνα γενώμεθα οἱ πάντες ἐν ἐν Χριστῷ γενομένῳ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν ἡμῖν τελείως, ὅσα πᾶρ ἐστὶν αὐτός, ἵνα μηκέτι ὤμεν ἄρῃεν καὶ θῆλυ, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος (Γαλ. 3,28), τὰ τῆς σαρκὸς γνωρίσματα, μόνον δὲ φέρωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὸν θεῖον χαρακτήρα, παρ' οὗ καὶ εἰς ὃν γεγονάμεν, τοσοῦτον ἅπ' αὐτοῦ μορφωθέντες καὶ τυπωθέντες, ὥστε καὶ ἀπὸ μόνου γινώσκεσθαι».

Ἐξετάθημεν ἐν τῇ ἀναλύσει τοῦ Ἐπιταφίου Λόγου τοῦ θείου Γρηγορίου πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Καισάριον οὐ μόνον, διότι εἶναι οὗτος ἡ κυριωτάτη πηγὴ τῆς γνώσεως τῆς τοῦ Καισαρίου προσωπικότητος, ἀλλὰ καὶ διότι δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἀποσταλάσσει ὁ γλυκύτατος χυμὸς τῶν ὑψηλῶν ἐννοιῶν καὶ ὑπερόχων διδαγμάτων τοῦ μεγάλου καὶ ἐνδόξου τούτου πατρὸς τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας.

Ἐν τέλει καὶ τοῦτο λεχθήτω. Ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Migne PG 37,852 —1189 φέρεται ἐπ' ὀνόματι τοῦ Καισαρίου ἔργον, οὗ ὁ πλήρης τίτλος ἔχει ὡς ἑξῆς: «Καισαρίου τοῦ σοφωτάτου, τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὁμαιμονος Διὰ Λογοι τέσσαρες. Πεύσεις προσαχθεῖσαι ἀπὸ Κωνταντίου, Θεοχαρίστου, Ἀνδρέου, Γρηγορίου, Δόμνου, Ἰσιδώρου, Λεοντίου ἐπισηκρίτω Καισαρίῳ τῶ ἀδελφῶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ, ὁ π η ν ἰ κ α ἐ κ ρ α τ ἠ θ ἦ ἐ ν Κ ω ν σ τ α ν τ ἰ ν ο υ π ὀ λ ε ἰ δ ἰ δ ἄ σ κ ω ν ἐ π ἰ ἔ τ η ε ἴ κ ο σ ἰ ν». Περιλαμβάνει δὲ 197 «πεύσεις», ἧτοι ἐρωτήσεις καὶ ἰσαριθμοὺς ἀποκρίσεις. Τὸ ἔργον τοῦτο χαρακτηρίζομεν ἀδιστακτικῶς ὡς μὴ γνήσιον. Εἶναι δὲ πολὺ περιεργον τὸ γεγονός, καθ' ὃ θεολόγος ἐπιστήμων τῆς περιοχῆς τοῦ Zahn ἐζήτησε νὰ ὑποστηρίξη τὴν γνησιότητα αὐτοῦ ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte 38(1920)313 κ. ἑ. πρὸς ἀντίκρουσιν μάλιστα τοῦ Seeck, ἀρνούμενου ταύτην. Ἐπιλίξω διεξοδικῶς νὰ πραγματευθῶ τὸ θέμα ἄλλοτε. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ταῦτα μόνον λεχθήτωσαν. α) Ἡ ἀρχαία παράδοσις ἀγνοεῖ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἔργου τούτου· β) ὁ τίτλος εἶναι παραπειστικός καὶ ἀνακριβής. Ὁ Καισάριος οὔτε «ἐκρατήθη» ἐν Κων)πόλει, οὔτε «ἀσηκρίτης» ἐγένετο, οὔτε πολλῶ ἦττον «εἴκοσιν ἔτη» ἔμεινεν ἐν Κων)πόλει. Ἐν τῇ πρωτευούσῃ, ὡς εἴπομεν, καὶ ὡς ἡ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου Ζ' ἄποδεικνύει ἤλθε περὶ τὸ 361, ἔφυγε κατόπιν τῶν ἐκβιασμῶν τοῦ Ἰαυλιανοῦ περὶ τὸ 363 καὶ ἐπέστρεψε μετὰ τὸ 364, ἵνα μετ' ὀλίγον ἀναλάβῃ τὸ ἀξίωμα «τοῦ ἐπιμελητοῦ τῶν θησαυρῶν καὶ ταμίου τῶν δημοσίων χρημάτων» ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας¹, ἔνθα μόλις διασωθεὶς ἐκ τοῦ ἐπισυμβάντος ἐν ἔτει 368 φοβεροῦ σεισμοῦ, εὔρε μετ' ὀλίγον ἐξ ἀσθενείας τὸν θάνατον τὸ αὐτὸ 368 ἔτος ἢ τὸ πολὺ τὸ 369, ὅτε καὶ ἐγράφη ἡ ὑπ' ἀρ. ΚΘ' ἐπιστ. τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὸν ἔπαρχον Κων)πόλεως Σωφρόνιον· γ) τὸ ἔργον ἀποτελεῖ μᾶλλον σύστημα δογματικῆς διδασκαλίας, περιλαμβάνον ζητήματα, ὡς τὸ περὶ τῆς θεότητος καὶ τοῦ ἁκτίστου τῆς Θεοτόκου ἐν ἐρωτήσει Μ' (40), τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος κ.ἄ., ἅτινα εἰς πολὺ μεταγενεστέραν ἐποχὴν ἀνεφύησαν, τὸ δὲ περὶ τῆς Θεοτόκου προϋποθέτει προδήλως τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Χαλκηδόνι τῶ 451 συνόδου. Δὲν μοὶ ἐπιτρέπει ὁ χώρος ν' ἀσχοληθῶ λεπτομερέστερον περὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου διὰ ν' ἀποδείξω τὴν θέσιν μου.

1. Migne, PG, 37, 32-3.

2. Migne, PG 35, 261. Πρβ. καὶ Λόγον Ζ' ἐν Migne, PG. 35, 773 ἑλ.

Ἐλπίζω, ὡς εἶπον, νὰ πράξω τοῦτο εἰς τὸ μέλλον, καὶ ἐφ' ὅσον θὰ δυνηθῶ, νὰ ἐρευνήσω τὴν παλαιογραφικὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου, ὁπότε καὶ ἐλπίζω νὰ ἐξεύρω καὶ τὸν συντάκτην αὐτοῦ, ὅστις πάντως ἀναζητητέος εἰς τοὺς χρόνους τῆς ὀφθαλμικῆς βυζαντιακῆς περιόδου, καὶ δὴ καὶ τὸν ἰβ' αἰ., ὅτε τὸ ζήτημα περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἡ ἐρμηνεῖα τοῦ ῥητοῦ : «ὁ Πατὴρ μου μείζων μου ἐστίν» μεγάλον θόρυβον ἐδημιούργησε διὰ τῆς αἰρετικῆς τοῦ Βαβλαάμ Καλαβροῦ, τοῦ Λάμπη καὶ ἄλλων κακοδόξου διδασκαλίας. Τοῦναντίον ὁ κ. Μπαλάνος (Πατρολογία σ. 306, σημ. 3) φαίνεται δεχόμενος τὴν γνησιότητα τοῦ ἔργου, ἐφ' ὅσον λέγει ὅτι ὁ Seesk «ἀνευ ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων ἠρνήθη τὴν γνησιότητα αὐτοῦ». Οὐχὶ δ' ὀρθῶς δ' ἐπίσης ἀναφέρεται ἐνταῦθα ὅτι ἐν αὐτῷ «ἐξετάζονται ἰδίως φυσιολογικὰ ζητήματα». Ὡς εἶπον τὸ ἔργον εἶναι δογματικὴ ἢ ἐκθεσις ζητημάτων ὀρίμων καὶ τέως τῇ ἀρχαίᾳ δογματικῇ γραμματεῖᾳ ἀγνώστων ἢ τοῦλάχιστον μὴ ὑπ' αὐτῆς ἀναφνεύτων.

Ὁ Γρηγόριος ἀφιέρωσεν ἐπίσης εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Καισάριον καὶ 16 Ἐπιτάφια ἐπιγράμματα (Σ'—ΚΑ'), ἀτινα, κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Migne ¹, ἐγράφησαν τὸ 369, τὸ ἔτος πιθανώτατα τοῦ θανάτου τοῦ Καισαρίου. Παρὰ τὴν περιεκτικότητα αὐτῶν τὰ Ἐπιτάφια ταῦτα ἱκανὰς περὶ τοῦ βίου τοῦ Καισαρίου εἰδήσεις ἐμπερικλείουν καὶ τὰς ἤδη ἀνωτέρω περὶ αὐτοῦ ἐκτεθείσας πληροφορίας ἐπιβεβαιοῦν. Εἶναι δὲ γεγραμμένα μετὰ τῆς αὐτῆς χάριτος, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ Γρηγορίου Ἐπιγράμματα, καὶ ἀποσταλάσσουν τὸν ψυχικὸν πόνον τοῦ πεφιλημένου ἀδελφοῦ διὰ τὴν πρόωρον ἀπώλειαν τοῦ σοφοῦ καὶ διὰ παντοίων ἀρετῶν κεκοσμημένου Καισαρίου.

Τὸ πρῶτον εἰς Καισάριον ὑπ' ἀρ. Σ' Ἐπιτάφιον ὁμολογεῖ τὸ πικρὸν τοῦ τάφου τῶν οἰκείων καὶ οἰονεὶ ἐξαπορῶν διερωτᾶται, πῶς ὁ τάφος ἦνεγκε νὰ βλέπῃ τὸν πρόωρος ἀπελθόντα σοφὸν νέον, ἀντὶ τῶν γερόντων, ἦτοι τῶν γονέων, οἵτινες φυσικὸν ἦτο πρότερον νὰ τελευτήσωσι τῶν υἱῶν αὐτῶν. Ἔχει δ' οὕτω:

»Σχέτιλός ἐστιν ὁ τύμβος· ἔγωγε μὲν αἰποὶ ἐώλην

Ὡς δὲ κατακρύψῃ τοὺς πνύματους προτέρους.

Ἀτὰρ ὁ Καισάριον ἐρικυδέα υἱά, τοκῆν

Τῶν προτέρων πρότερον δέξατο. Ποία δίκη;

Οὐκ ἔσθ' ὁ τύμβος αἴτιος· μὴ λουδραεῖ

Φθόνον τόδ' ἐστὶν ἔργον. Πῶς δ' ἦνεγκεν ἄν

Νέον γερόντων εἰσορᾶν σαφώτερον;»

Ἐν τῷ Ἐπιτ. Ζ' τὸν ἴδιον πατέρα παρηγορῶν, λέγει ὅτι ἀπώλεσε μὲν υἱὸν ἐπὶ κάλλει καὶ σοφίᾳ διακρινόμενον καὶ τῷ βασιλεῖ φίλον χρημα-

τίσαντα, ἀλλ' ἔχει ἐν αὐτῷ τὸ μέγιστον καύχημα καὶ ἀνάθημα:

«Γρηγόριε, θνητῶν μὲν δπειροχόν ἔλλαχες υἷα
 Κάλλει καὶ σοφίῃ, καὶ βασιλῆϊ φίλον.
 Κρείσσονα δ' οὐκ ἔτι πάμπαν ἀπηλεγέος θανάτου
 Οὐ μὴν ᾧδόμεν. Ἄλλὰ τί φησι τάφος;
 Τέτλαθι. Καισάριος μὲν ἀπέφθιτο· ἀλλὰ μέγιστον
 Υἱέος εὖχος ἔχεις, υἱέος ἀντὶ φίλου».

Τὸ ἐν συνεχείᾳ ὑπ' ἀριθ. Η' Ἐπιτ. ἀναφέρει ὅτι τὸ λείψανον τοῦ Καισαρίου, ἐκ Νικαίας τῆς Βιθυνίας, ὡς εἶδομεν, κοιμισθέν, ἐναπετέθη ἐν τῷ οἰκογενειακῷ τάφῳ, τῷ λατομηθέντι κυρίως διὰ τοὺς γέροντας γονεῖς τοῦ Γρηγορίου. Ἐν τέλει δὲ παρουσιάζει τοὺς γονεῖς τοῦ ὁ Γρηγόριος ὀδυρομένους διὰ τὸν θάνατον τοῦ προσφιλοῦς των Καισαρίου καὶ διὰ τοῦτο εὐχομένους, ὅπως δεχθῆ οὗτος ἐπειγομένους καὶ αὐτοὺς εἰς τὸν τάφον:

«ὦ Ωριοι ἐς τάφον ἤμεν, δτ' ἐνθάδε τοῦτον ἔθηκαν
 Λᾶαν ἐφ' ἡμετέρῳ γήρᾳ λαοτόμοι.
 Ἄλλ' ἡμῖν μὲν ἔθηκαν' ἔχει δέ μιν οὐ κατὰ κόσμον
 Καισάριος, τεκέων ἡμετέρων πύματος.
 Ἐτλημεν πανάποτμα, τέκος, τέκος· ἀλλὰ τάχιστα
 Δέξαι ἐς ἡμέτερον τύμβον ἐπειγομένους».

Τὸ αὐτὸ που ἐκφράζει δι' ἄλλων λόγων καὶ τὸ ἐν συνεχείᾳ Θ' Ἐπιτάφιον:

«Τόνδε λίθον τοκέες μὲν ἐδὸν τάφον ἐστήσαντο,
 Ἐλπόμενοι ζωῆς μοῖραν ἔχειν ὀλίγην.
 Καισαρίῳ δ' υἱῆϊ πικρὴν χάριν οὐκ ἐθέλοντες
 Δῶκαν, ἐπεὶ πρότερος τοῦδ' ἐλύθη βίοντος».

Ὁ πατὴρ ὑπὸ τοῦ πόνου κινούμενος ἐξαπορεῖ πῶς συνέβη ὁ νέος Καισάριος ν' ἀπέλθῃ πρῶτος αὐτοῦ, γέροντος ὄντος:

Ἐπιτάφιον Ι'
 «Γῆρας ἐμὸν δῆθυνεν ἐπὶ χθονί· ἀντὶ δὲ πατρὸς
 Λᾶαν ἔχεις, τεκέων φίλιτατε Καισάριε.
 Τίς νόμος; οἷα δίκη; θνητῶν ἀναξ, πῶς τοδ' ἐνεύσας;
 ὦ μακροῦ βίοντος! ᾧ ταχέος θανάτου!»

Καὶ ἐν τῷ Ἐπιτ. ΙΑ' οἱ γονεῖς παρεμβάλλονται, τὸν πόνον αὐτῶν καὶ τὴν θλίψιν ἐκφράζοντας, ὅτι ἐκ τῶν γερόντων γονέων ἐδέχθη ὁ νέος Καισάριος τὸν πικρὸν τοῦ τάφου λίθον:

«Οὐκ ἄγαμ', οὐκ ἄγαμαι δῶρον τόδε. Τύμβον ἐδέξω
 Μοῦνον ἄφ' ἡμετέρων, Καισάριε, κτεάνων.
 Γηραλέων τοκέων πικρὸν λίθον! Ὁ φθόνος οὕτως
 Ἦθελον. ὦ ζωῆς πῆμασι μακροτέρως!»

(Συνεχίζεται)